

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 2.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **SZARKA LÁSZLÓ**
A SOKNEMZETISÉGŰ BIRODALMAKTÓL
A MULTIETNIKUS NEMZETÁLLAMOKIG
- **GYARMATI ENIKŐ**
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA
AZ I. VILÁGHÁBORÚ CENTENÁRIUMÁNAK
ANGOLSZÁSZ TÖRTÉNETI IRODALMÁBAN
- **MILE BJELAJAC**
SZERBIA A NAGY HÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK
100. ÉVFORDULÓJA KAPCSÁN KIBONTAKOZÓ
TÖRTÉNÉSZPÁRBESZÉDBEN
- **ÁBRAHÁM BARNA**
A SZLOVÁKKÉRDÉS NEMZETKÖZI DIMENZIÓI
AZ I. VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN
- **SZEMLE**
FARKAS ILDIKÓ, DEMETER GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők

Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság

Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 2.

TARTALOM

A Nagy Háború regionális olvasatai (Szarka László)	165
<i>Tanulmányok</i>	
Szarka László: A soknemzetiségű birodalmaktól a multietnikus nemzetállamokig. Kelet-közép-európai nemzet- és államépítő nacionalizmusok az I. világháború éveiben	171
Gyarmati Enikő: Az Osztrák–Magyar Monarchia az I. világháború centenáriumának angolszász történeti szakirodalmában	193
Mile Bjelajac: Szerbia a Nagy Háború kitörésének 100. évfordulója kapcsán kibontakozó történészpárbeszédben	217
Ózer Ágnes: Szerbiában a helyzet változatlan. Az I. világháború szerbiai megítélése és a legújabb külföldi szakirodalom recepciója	241
Ábrahám Barna: A szlovákkérdés nemzetközi dimenziói az I. világháború éveiben. Historiográfiai áttekintés	257
Kürti László: Identitás és propaganda Manno Miltiades I. világháborús művészetében	289
Gabriela Dudeková: Család és túlélési stratégiák az I. világháborúban. Hosszú távú változások a szlovák társadalomban	311
<i>Szemle</i>	
Kokugagu a Meidzsi-kori Japánban. A modern japán nemzettudat kialakulása (Farkas Ildikó)	333
A Balkán-háborúk képe a francia szakirodalomban (Demeter Gábor)	338
Az albán tűzfészek szerepe a világháború kirobbanásában (Demeter Gábor)	341

Jelen számunkat szerkesztette: Szarka László

Az Osztrák–Magyar Monarchia az I. világháború centenáriumának angolszász történeti szakirodalmában

A tanulmány az Osztrák–Magyar Monarchia I. világháborús szerepvállalásáról az utóbbi huszonöt évben az angolszász szaktanulmányokban és a tudományos igényűvel készített ismeretterjesztő monográfiákban kialakított vagy újrafogalmazott történeti értékelések számbavételét célozza. Elsősorban a Nagy Háború centenáriumának első évében aktuális kérdéseket, így például a háborúhoz vezető okokat, a háborús felelősséget kutató szakirodalmat kívánom áttekinteni. Az évforduló előtti évek tengernyi szakirodalmában a navigáláshoz szükséges iránytűt Alan Kramer, a dublini Trinity College történészének elemzése,¹ illetve az általa vizsgált historiográfiai irodalom jelentette.²

Az 1914–1918-as évek egykorú és történeti feldolgoásaiban a kortársak és az utókor elemzései a reakciók, érzelmek, gondolatok rendkívül széles skáláját szóaltatták meg. Az örömmel háborúba induló nemzetek történeti képe ma már inkább csak a háborús mítosz része, a mérhetetlen pusztulás, az áldozatok milliói már a háború első évében felülírták az első napokra jellemző lelkesedést. A háborút ellenzők érvei, a kritikus hangok akkor és most is közismertek. Mindazonáltal a történeti össz-képben legtöbbször érdemtelenül háttérbe szorultak a pacifisták véleményei.

Az elmúlt száz év során sokféleképpen nevezték az 1914-ben kirobbant világméretű konfliktussorozatot. Kétségtelen, hogy a *világháború* fogalmának használata – különösen a II. világháborút követően – vált a legelterjedtebbé. Érdemes megjegyezni, hogy mindig is akadnak olyan történeti feldolgozások, amelyek kétségbe vonják azt, hogy az 1914–1918 közötti eseménysor lett volna az első a világháborúk sorában. Hamilton F. Richard amerikai és Herwig H. Holger kanadai történész definíciója szerint például akkor beszélhetünk világháborúról, ha legalább öt nagyhatalom, és több mint egy kontinensen folytat egymással háborús küzdelmet. Ennek a kritériumrendszernek az alapján az 1648. évi vesztfáliai békét követően legalább nyolc világháború zajlott le.³ A németek által már 1914 előtt is hasz-

1 Kramer, 2014. Két tanulmányának ismertetése előreláthatólag a Klio 2015. évfolyamában fog megjelenni. A szerző az elmúlt húsz év közel százhusz publikációját veszi górcső alá tíz tematikus fejezetben.

2 Hasonló igényű szakirodalmi áttekintést nyújt még: Cornelissen, 2014; Mombauer, 2014; Weinrich, 2013; May–Williamson, 2007; Schindler, 2003.

3 Hamilton–Herwig, 2003. 2–10. A szerzők által meghatározott feltételrendszernek megfelel: az 1689–1697 közötti augsburgi liga háborúja, az 1701–1714 közötti spanyol örökösödési háború, az 1740–1748

nált világháború megnevezés mellett mindig is voltak és lesznek más megnevezések. A mostani centenárium alkalmából a Fritz Stern által is használt *nagy háború* fogalma vált újból népszerűvé.

Az amerikai és angol irodalomban, főleg az angol külügyi iratok tanulmányozói – közülük külön is szeretném megemlíteni John Lukacs magyar származású történészt – a kortárs angol diplomáciai szóhasználat alapján az *európai háború* fogalmát használják előszeretettel.⁴ A súlyos következmények megragadására George F. Kennan nyomán gyakran alkalmazzák a *20. század őskatasztrófa* kifejezést a témával foglalkozó monográfiák.⁵ Magyar vonatkozásban érdemes még megemlíteni, hogy Glatz Ferenc az 1914–1918 közötti eseménysort a *modern kori százéves háború* első szakaszaként határozta meg.⁶ Inkább csak érdekességként említhető Sean McMeekin javaslata, aki saját kutatási érdeklődéséből kiindulva, a balkáni, keleti, mediterrán konfliktuszónát kiemelve az *oszmán örökösödési háború* elnevezést tette megfontolás tárgyává.⁷ Ritkán ugyan, de a *népek háborúja* szintén megragadható a kortárs publicisztikában és a történeti feldolgozásokban is.⁸

A forrásszintű kutatásokat végző történészek is fontosnak tartják azt, hogy – kutatási eredményeik monografikus feldolgozása mellett, a széles nagyközönség számára készült tudományos ismeretterjesztő munkákban – megosszák gondolataikat szakmai érdeklődésük személyes motivációiról. A banális aktuálpolitikai szempontok csapdait elkerülve sokan közülük a történeti téma és a történész jelenkorának kapcsolódási pontjaira, párhuzamaira is reflektálva jelzik, hogy tisztában vannak azzal, a történeti értelmezés jórészt jelenünk múltját vizsgálja. Sean McMeekin a világháborúban hősi halált halt katonák emlékének szentelte német nyelven is megjelent, a júliusi krízist interpretáló munkáját.⁹ Számára az USA által 2003-ban Irak ellen indított háború kínál egyfajta diakrón összehasonlítási alapot. Az Osztrák–Magyar Monarchia által 1914 nyarán indított háború körülményei és az amerikaiak iraki háborújának kezdeteiben kimutatható párhuzamok jelzik az ilyen megközelítések lehetőségeit és gyengéit.¹⁰ Gerd Krumeich szintén a júliusi krízist választotta 2014-ben megjelent könyve témájának.¹¹ A német történész munkája gazdagon dokumentált elemzés, amely a mérlegkészítés és az eddigi kutatások összegzésének az igényével készült.¹²

közötti osztrák örökösödési háború, az 1756–1763 között zajló hetéves háború, az 1792–1802 között dúló francia forradalmi háborúk, az 1803–1815 közötti napóleoni háborúk, valamint 1914–1918, illetve 1939–1945 háborúi.

4 Lukacs, 2014. 20.

5 Kennan, 1979. 3.

6 Glatz, 2014. 19.

7 McMeekin, 2014a. 105–111., McMeekin, 2014b. 363–364.

8 Kreis, 2014. 10. A világháború alatt Svájcban kiadott Politikai Évkönyvekben is használatos megnevezésről van szó ez esetben.

9 McMeekin, 2014b.

10 Uo. 483–484.

11 Krumeich, 2014.

12 A kötet felépítése rendkívüli hasonlóságot mutat Imanuel Geiss 1965-ben kiadott kötetével, amelyben azonban sokkal több, mintegy száznyolcvan forrásdokumentum közlésére került sor. Geiss, 1965.

Christopher Clark ausztrál történész jelentős nemzetközi média- és szakmai figyelmet kapott munkája szerint ma a Nagy Háború témája aktuálisabb, mint húsz-harminc évvel ezelőtt.¹³ A hidegháború korszakát követően a globális, bipoláris világ után a nemzetközi viszonyok komplexebbek, kiszámíthatatlanabbak: befolyásos, gazdag államok háttérbe szorulása, új, feltörekvő államok térnyerése tapasztalható, hasonlóan az 1914 nyarát megelőző időszakra jellemző helyzethez. Clark szerint az elmúlt száz év során „*morális iránytűnk is más irányba fordult*”. Az 1990-es évek során újra megtapasztalt balkáni konfliktus – Srebrenica és Sarajevó megszállásának – ismeretében ma már nehéz elképzelni Szerbiát mint a nagyhatalmi politizálás áldozatát. A szerb nacionalizmus sokkal inkább sajátos expanzív történeti tényezőként jelenik meg. Clark arra is felhívja a figyelmet, hogy az I. világháborút követő időszakban a nacionalizmus fiatal és ígéretes eszmerendszernek számított, következésképpen sokan ösztönösen rokonszenveztek a délszlávok nemzetépítő törekvéseivel, és emiatt érthetően elutasították a nehézkes, többnemzetiségű Habsburg Birodalom pozícióőrző integritáspolitikáját. Ez a körülmény tette lehetővé, hogy a Szerbia által dominált Jugoszlávia háború utáni létrejötté egyfajta igazolása volt a sarajevói merényletnek. A 21. század eleji világban a World Trade Center elleni merénylet tapasztalatával már jóval összetettebb kép él bennünk arról, hogy jól végiggondolt terrorcselekmények milyen súlyos befolyást tudnak gyakorolni a nagypolitikára.¹⁴

Számos nyugati történész – így a német Günther Kronenbitter és az amerikai Richard F. Hamilton, valamint a kanadai Holger H. Herwig – szerint a Nagy Háború témájának aktualitását, a téma iránti változatlan érdeklődést továbbra is az biztosítja, hogy a kulcselemek egész sora még mindig feltáratlan. A politikai, katonai döntéshozatalban olyan kérdésekre keresik a még mélyebb részleteket feltáró válaszokat, mint például arra, hogy konkrétan kik és milyen politikai meggyőződéssel hozták meg döntéseiket 1914 júliusában; az elküldött hadüzeneteknek mi volt az alkotmányos háttere, mely társadalmi csoportok és lobbierők befolyásolhatták a döntéseket, végül a döntéshozók milyen magyarázatokat és érveket nyújtottak a háborúba lépés mellett.¹⁵

John Deak, a Notre Dame Egyetem (Indiana) történésze a téma további kutatása mellett szóló történeti igényt azzal az érveléssel támasztja alá, hogy az I. világháború és az Osztrák–Magyar Monarchia történetének angolszász irodalmában nagy az információhiány. Szerinte az egyetemes történeti szintézisek elavult ismeretanyaggal dolgoznak, mivel az elmúlt húsz-harminc év rész kutatásainak az eredményei a különböző történeti diszciplínák területéről nem szivárogtak át az összefoglalások narratívájába. A kétfajta történeti megközelítés – szaktanulmányok és szintézisek – között egyértelműen kitapintható a kommunikációs hézag. Többek között erre és további anomáliákra hívja fel a figyelmet a *The Journal of Modern History* Deak tanulmányával indított, centenáriumi sorozata.¹⁶

13 Clark, 2014.

14 Uo. 14–15.

15 Kronenbitter, 1996. 190.; Hamilton–Herwig, 2003. 1.

16 Deak, J., 2014.

Timothy Snyder, a Yale történésze számára az I. világháború következtében felbomlott Habsburg Monarchia esete ma is komoly relevanciával bír, és számos tanulsággal szolgál. Egyik Bécsben tartott előadásának írott változatában a szétesés okait a következő tényezőkben fogalmazta meg.¹⁷ Első okként a k. u. k. hadsereg tisztikara többségének 1914 végére történő fizikai megsemmisülését nevezte meg, ami párhuzamosan zajlott a birodalom iránt lojális társadalmi rétegek eltűnésével. Ilyen körülmények között az antanthatalmak nacionalista propagandája eredményesebben hatott. Másodikként az éhezést mint társadalomromboló tényezőt említette. A nélkülözés köztudottan fogékonyra teszi az embereket a szociális, etnikai konfliktusokra. Harmadik okként utalt a békeszerződéseknek azokra a feltételeire, amelyek Kelet-Európát balkanizálták. A nemzeti állam eszméjének abszolutizálása a multinacionális birodalmi eszme végét jelentette. A tanulságokat pedig így összegezte: a Habsburg Birodalom esete bizonyítja, hogy a birodalmi integráció hosszú távon fenntartható. Továbbá az úgynevezett semleges, nemzetek feletti elitnek szerepe döntő a multinacionális államalakulatban. Snyder nem elhanyagolható szerepet tulajdonít a közös jegybank működésének. A közös hadsereg és annak tisztikara feladatát pedig elsősorban a béke fenntartásában, nem pedig ostoba háborúk megvívásában jelölte meg. Az Osztrák–Magyar Monarchia fenyegetettsége véleménye szerint nem írható le csak külső vagy csak belső eseményekkel. Úgy látja, hogy a nemzeti területek és közösségek integrációjáért egymással rivalizáló mozgalmak főként a Monarchián kívülről építkezve érték el a birodalom központját. Az amerikai történész szerint ez az a folyamat, ami ma az Európai Unió számára is a legnagyobb veszélyt jelentheti, nevezetesen, ha a nemzeti ellenintegrációs folyamatok népszerűsége tesznek szert. Ebben a tekintetben nem éppen pozitív példaként a mai magyar európai uniós politikára tett utalást.¹⁸

A háborúhoz vezető okok és a történeti felelősség örökzöld kérdései

Az elmúlt száz év során keletkezett források problematikáját Christopher Clark a következőképpen összegezte. A Nagy Háború okainak, eredetének kutatásánál felhasználható források problematikáját a történész egyrészt a túlkínálatban jelölte meg, utalva arra, hogy több mint huszonezer könyv és más publikáció létezik a témáról. Ebből következik, hogy az átfogó feldolgozás nemcsak lehetetlen, hanem az események irritálóan sokféleképpen értelmezhetőek. Továbbá mind a hivatalos forráspublikációkban, mind a visszaemlékezésekben nyilvánvalóak az apologetikus törekvések, amelyek a háborús bűn cáfolatára születtek. A memoárok a legfontosabb körülmények vonatkozásában hiányosak, felületesek és semmitmondóak. A szereplők sokszor a belső kétségek teljes hiányáról tettek tanúbizonyságot. A túlkínálat ellenére teljes az információhiány Bécs és Berlin esetében a szarajevói me-

17 Snyder, 2013. (Az Imperial War Museum honlapján 2013 szeptemberében megjelent írását németre fordította Andreas Breitenstein.)

18 Uo. 26.

rényletet követő napok első reakcióinak vonatkozásában, a legfontosabb, július 20. és 23. között Pétervárott folytatott orosz–francia diplomáciai tárgyalások anyaga pedig teljesen eltűnt. Az sem mellékes körülmény, hogy a kor döntéseit nem jellemezte a transzparencia, nem volt egyértelmű, mikor ki gyakorolta a hatalmat. A történészek között Clark szerint ma többek között emiatt van bizonytalanság az okok és a felelősség kérdésének kutatásában.¹⁹

Az ebben a tárgykörben zajló, végtelenített történeti viták evolúciójának rövid összegzése előtt talán érdemes felidézni a világháborút lezáró békeszerződések idevágó rendelkezéseit. Mind a versailles-i, mind pedig a trianoni békeszerződés a vesztes központi hatalmak számára az anyagi felelősségvállalás kötelezettségét rögzítette.²⁰ A morális felelősséget egyik szerződés sem fogalmazta meg egyértelműen.²¹ Ugyanakkor a háború kirobbanását követően szinte azonnal beindult a részt vevő kormányok önigazoló propagandája a háborús felelősség elkerülésének bizonyítására – nemritkán hamisítványokat is felhasználva erre a célra. A legfontosabb cél az volt, ország-világ előtt bizonyítani, hogy minden katonai lépés, döntés az ellenség rosszindulatú, ellenséges törekvésére adott jogos válasz volt. A világháború alatt keletkezett források – a már augusztus 4-én kiadott, a német defenzív célokat alátámasztani kívánó német Fehérkönyv, az angol Kékkönyv, az Osztrák–Magyar Monarchia Vöröskönyve, az olaszok Zöldkönyve, a szerb Narancssárga, illetve az utolsóként 1914 decemberében kiadott francia Sárgakönyv – kínálta gazdag dokumentáció nem kis mértékben járult ahhoz hozzá, hogy a vita hosszú ideig politikai töltettel, érzelmekkel telítve dúlt. Ma már azonban kevésbé intenzív, és nem nemzeti, hanem inkább transznacionális szempontok, komparatív módszerek bevonásával zajlik.

A két világháború között gyakran katonából, publicistából történésszé váló szerzők – Pierre Renouvin,²² Sidney B. Fay,²³ Bernadotte E. Schmitt,²⁴ Luigi Albertini²⁵ – exponálták elsőként a háborúhoz vezető okok kérdését. Az általuk közölt

19 Clark, 2014. 9–14.

20 A versailles-i békeszerződés 231. cikke szerint: „A Szövetséges és Társult Kormányok kijelentik, és Németország elismeri, hogy Németország és szövetségesei, mint e veszteségek és károk okozói, felelősek mindazokért a veszteségekért és károkért, amelyeket a Szövetséges és Társult Kormányok, valamint polgárai a Németország és szövetségesei támadása folytán reájuk kényszerített háború következményeként elszenvedtek.” Idézet helye: Németh, 2007. 203. A trianoni békeszerződés 161. cikke ugyanezzel a szövegezéssel készült. Zeidler, 2003. 207.

21 A háború kezdetével kapcsolatosan figyelmet érdemel a versailles-i békeszerződés bevezetésének néhány mondata: „...tekintettel arra, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmak szintén óhajtják, hogy szilárd, igazságos és tartós béke lépjen annak a háborúnak a helyébe, amely háborúba közvetlenül vagy közvetve, egymás után sodródtak bele, és amely háború Ausztria–Magyarországnak 1914. június hó 28-án Szerbiához intézett hadüzenetével és Németországnak 1914. évi augusztus hó 1-én Oroszországhoz, 1914. évi augusztus hó 3-án Franciaországhoz intézett hadüzeneteivel, valamint Belgijumba történt betörésével kezdődött.” Németh, 2007. 193. A háborúba sodródás tézise, amely David Lloyd George – Nagy-Britannia miniszterelnöke (1916–1922) – után sokáig, a két világháború között uralta a felelősséget firtató nézeteket, egyfajta semleges, morális állásfoglalásként is értelmezhető a győztes hatalmak részéről.

22 Renouvin, 1925.

23 Fay, 1928.

24 Schmitt, 1930.

25 Albertini, 1942–1943.

forrásgyűjtemények számos fontos, a háborúban döntési pozícióban lévő személylyel folytatott interjút is tartalmaztak. Ezek a két világháború között alkotó történészek szinte kivétel nélkül az Osztrák–Magyar Monarchia politikájában látták a háború kirobbanásának fő okát. Fay szerint a nagyhatalmak között elsődlegesen a dualista monarchiát terheli a felelősség a háború kirobbantásáért.²⁶ Schmitt arra a következtetésre jutott, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát a legügyesebb nagyhatalmi diplomáciai próbálkozások sem tudták volna eltéríteni attól a szándékától, hogy katonailag megbüntesse Szerbiát.²⁷ Albertini pedig úgy értékelte a két szövetség közötti, a júliusi krízist kezelő diplomáciai kommunikációt, hogy bár Bécs fordult segítségért és támogatásért Berlinhez, mégis Berlin nyomására alakultak az események úgy, ahogy történtek.²⁸

Az európai kormányzatok által támogatott hivatalos forráspublikációk kiadására közvetlenül a háború lezárása után került sor.²⁹ A bevonható források körét az 1970–1980-as évek életrajz-, memoár- és naplókíadásai bővítették, a döntéshozók személyes motivációinak kutatását nagymértékben fellendítették.³⁰ 1990 után a szakmai érdeklődés elsősorban a háború kultúrtörténetére irányult. Az okok, a felelősség kérdésének kutatásában a történészek új impulzusokat az oroszok által megnyitott archívumokban fellelhető, még publikálatlan diplomáciai anyagtól vártak.³¹

A békeszerződésekben rögzített, a győztes hatalmak által elismerten teljesíthetetlen anyagi felelősségvállalás köztudottan a két világháború közötti jóvátételi politika eszközévé vált a diplomáciai kapcsolatokban. Az európai kormányzatok történészek egész seregét alkalmazták a hivatalos álláspontok kidolgozására. A két világháború közötti történeti kutatások a nemzeti érdekek mentén a háborús felelősséget különbözőképpen interpretálták, ezért objektivitásról nemigen lehetett szó ilyen körülmények között. Az akkori interpretációk három csoportját közvetítik még ma is a feldolgozások. Domináns a központi hatalmak egyedüli felelősségének hangsúlyozása, nem ritka a két szemben álló szövetségi rendszer között a felelősség megosztása, valamint a súlyozott felelősség megállapítása eddig elsődlegesen a Német Császárság és az Osztrák–Magyar Monarchia, másodlagosan Oroszország és Franciaország között.³²

A II. világháborút követő években, a nürnbergi perek árnyékában Fritz Fischer munkája adott friss muníciót az érvek ütköztetéséhez.³³ Ennek a munkának

26 Fay, 1928. 2. köt. 550.

27 Schmitt, 1930. 2. köt. 480.

28 Albertini, 1965–1967. 2. köt. 136–137.

29 Az Osztrák–Magyar Monarchiára vonatkozóan: Bittner–Übersberger, 1930; Gleise von Horstenauf–Kieszling, 1931–1938; Komjáthy, 1966.

30 Az Osztrák–Magyar Monarchia politikai és katonai döntéshozóinak memoáirodalmáról: Kronenbitter, 1996. 169–171.

31 A legújabb angolszász irodalomban McMeekin korábban idézett munkája a háborúba lépés körülményeiről a cári Oroszország külügyminisztériumi iratainak aprólékos feldolgozása alapján készült. McMeekin, 2014c.

32 Az okokról folytatott történeti viták historiográfiájáról: Gross, 2014. 19–35.; Winter–Prost, 2005. 34–58.; Showalter, 2003. 1–21.; Mombauer, 2002. 187–191.

33 Fischer, 1961.

a megjelenéséig – mint ahogyan az amerikai történészeknél ez már érzékelhetővé vált – a történészek között az a nézet uralkodott, miszerint az Osztrák–Magyar Monarchiát jelentős felelősség terheli a háború kirobbantásáért, Németországot pedig belekényszerítették a háborúba. Fischer sem mentesítette a Monarchiát a felelősség alól, annyiban azonban eltért a korábbi történészi álláspontoktól, hogy Németországra koncentrálna a birodalmi vezetés célkitűzéseit és politikai gyakorlatát vizsgálta, az osztrák–magyar döntéseket pedig a berlini kívánságoknak, politikának történő megfelelésként értékelte.³⁴

A Fischer-vita idején az osztrák történetírás képviselői Fritz Fellnert leszámítva nem foglaltak állást ebben a kérdésben. Egy az ötvenedik évfordulón rendezett konferencián a történész úgy fogalmazott, hogy a Monarchia szándékosan és annak tudatában kezdett háborút, hogy tisztában volt egy európai háború lehetséges következményeivel. Állítása visszhang nélkül maradt, az 1914. évi júliusi válság kezelésének felelőssége egyébként sem képezte akadémiai vita tárgyát Ausztriában. Fellner az osztott felelősség mellett tette le a voksát, mondván, a konfliktus eszkalálódásában, európai méretűvé válásában viszont Németországnak jutott a meghatározó szerep.³⁵ Krumeich szerint ma már a vita inkább arról szól, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia milyen mértékben folytatott Németországtól független háborús politikát, vagy pedig döntéseit folyamatosan a német érdekek függvényében hozta-e meg.³⁶

A történészi feldolgozások a háborúhoz vezető okok magyarázataiban mérlegre tették a rövid távú, közvetlenül ható okokat, valamint a hosszú történeti folyamatokból eredeztethető körülményeket. Sidney B. Fay monográfiája a mai napig egyike a legátfogóbb megközelítéseknek. Érintette a szövetségi rendszerek szerződéses kötelezettségeit, a militarizmust, a nacionalizmust, a gazdasági imperializmust és a sajtót.³⁷ Az utóbbi hosszú ideig mellőzött szempont volt, majd napjainkban a háborús propagandakutatásokban újra vezető szerephez jutott. További okként megjelenik még a magyarázatokban a darwinizmus, a belső politikai feszültségek ellensúlyozásának külpolitikai igénye, vagy a véletlen szerepe és maga a multikauzalitás, azaz a több egymást erősítő oksorozattal történő érvelés. A politikai és katonai döntéshozók személyes felelősségének feltárása motivációik eszmei, emberi tényezői alapján a memoáriródalom bővülésének függvényében történt, és az utóbbi huszonöt év történetírásának egyik jelentős hozadékkal járó területe.

Fritz Fellner szerint az utóbbi területen John Leslie kutatásai képezik a kiindulópontot, aki bőséges források alapján tárta fel az osztrák–magyar politikai és

34 Uo. 85. „Da Deutschland den österreichisch-serbischen Krieg gewollt und gedeckt hat und im Vertrauen auf die deutsche militärische Überlegenheit, es im Juli 1914 bewusst auf einen Konflikt mit Russland und Frankreich ankommen liess, trägt die deutsche Reichsführung den entscheidenden Teil der historischen Verantwortung für den Ausbruch des allgemeinen Krieges.” A tudatosan vállalt német konfliktus tézisének alátámasztására szolgáló források közé Fischer bevonta Tisza István 1914. szeptember 11-én Berchtold osztrák–magyar közös külügyminiszternek írott, német segítséget kérő levelét, amelyben a magyar miniszterelnök úgy fogalmazott: „A háborút Vilmos császár és a német kancellár egyértelmű kijelentése alapján határoztuk el, a pillanatot megfelelőnek tartották és üdvözölték azt, ha mi ezt komolyan gondoljuk.”

35 Fellner, 1995a. 9–25.

36 Krumeich, 2014. 10.

37 Fay, 1928. 1. köt. 22–32.

katonai elit döntéseinek ideológiai hátterét és motivációit.³⁸ John Leslie szerint Fritz Fellner Hoyos-missziót kutató történeti munkája számít mérföldkönek, melynek során fontos adalékokat szolgáltatott a külügyi döntéshozatal hivatali mechanizmusairól és személyi körülményeiről.³⁹ A két kiváló történész kutatási eredményei alapján a legújabb történeti szakirodalom már árnyaltabb képet kínál az Osztrák–Magyar Monarchia politikai és katonai döntéshozóiról. A háborúba lépő európai nagyhatalmak esetében a szűk döntéshozói körrel általában elmondható, hogy hat-tíz személy: az uralkodó, a miniszterelnök, a külügyminiszter, a hadügyminiszter, a hadsereg első embere, esetleg a pénzügyminiszter, valamint néhány nagykövet alkotta.

Az Osztrák–Magyar Monarchia döntéshozatali fórumát, a közös minisztertanácsot – Tunstall szerint inkább tanácskozó fórum, mint végrehajtó hatalmi szervként funkcionáló intézmény – semmilyen alkotmányos előírás, törvény nem szabályozta az angol szakirodalom megállapításai szerint. Bár az Osztrák–Magyar Monarchia, Oroszország és a Német Császárság is rendelkezett írott alkotmánnyal, mégis autoriter rendszerként működtek, mivel a legfontosabb hatalmi jogköröket – többek között a hadüzenet jogát is – az uralkodó kezébe adták. Egyik birodalom esetében sem lehet szó parlamenti kormányzásról, mert a miniszterek az uralkodónak tartoztak felelősséggel.⁴⁰ Az utóbbi időben elkészített tanulmányok szerzői azt is kiemelik, hogy a kettős monarchia vezető elitjei között számos kérdés megítélésében komoly nézeteltérés uralkodott, így a júliusi krízist kezelendő diplomáciai és katonai eszközök alkalmazását és a Monarchia balkáni szerepét illetően is.⁴¹

Ferenc József döntéshozatalban játszott szerepével kapcsolatban majdnem teljes a konszenzus. A nyolcvannégy éves uralkodó formális jogi szempontból a hadüzenet, azaz a végső döntés meghozója volt, a megelőző konzultációkban azonban legtöbbször mellékszerepet játszott. Sokszor V. György angol királyhoz hasonlóan ítélik meg a döntéshozatalban játszott szerepét. Ugyanakkor a források alapján az is bizonyítást nyert, hogy a császár véleménye szerint az oroszok számára az ultimátum ok lesz a háborúra, ennek ellenére nem léptek vissza az ultimátum elküldésétől. Itt jegyezhetjük meg, hogy ezekben a kérdésekben az osztrák és a magyar történetírás ennél jóval árnyaltabb képet ad. A közös minisztertanács vezetése már régóta a közös külügyminiszter irányítása alatt állt, a politikai döntéseiben a történészek egy része által bizonytalannak, mások által nagyon is határozottnak és tudatosnak tartott, fiatal tanácsadóira támaszkodó, az akkori Európa legfiatalabb külügyminisztere,

38 Leslie, 1988.

39 Fellner, 1995b. 112-141.

40 A Monarchia közös minisztertanácsának tagjai között I. Ferenc József császár és magyar király mellett központi szerepet játszott Leopold Berchtold közös külügyminiszter, Karl Stürgkh és Tisza István, a birodalom két országának miniszterelnökei, Leon von Biliński közös pénzügyminiszter, Alexander von Krobatin közös hadügyminiszter, Franz Conrad von Hötzendorf, a hadsereg első embere, továbbá a tanácskozáson eseti jelleggel jelen levő Szapáry Frigyes pétervári nagykövet, valamint Szögyény-Marich László berlini nagykövet, ezenkívül Alexander Hoyos, a császár rendkívüli berlini követe. Megemlítendő még a döntésekre befolyást gyakorló Burián István, a második Tisza-kormányban az uralkodó személye körüli miniszter.

41 Az Osztrák–Magyar Monarchia alkotmányos helyzetének bemutatása: Tunstall, 2003. 112–149.; Hamilton, 2003. 469–506.

Berchtold gróf egyike a legnagyobb befolyással rendelkező szereplőknek a júliusi krízis idején. A közös külügyminiszter a körütekintő eljárása mellett felhozott érvek szerint hangsúlyt helyezett a merénylet körülményeinek alapos felderítésére, és az uralkodó véleményén túl alaposan mérlegelte a nemzetközi reakciókat. A délszláv veszély mielőbbi elhárítása érdekében történő, Szerbia elleni azonnali fellépést szorgalmazta az osztrák miniszterelnök és a közös pénzügyminiszter, őket támogatta a hadügyminiszter és a hadsereg parancsnoka. Tisza István személyének általában kulcsszerepet tulajdonítanak a döntéshozatali folyamatban a diplomáciai lépések kezdeti szorgalmazása, előnyben részesítése miatt.⁴²

Samuel J. Williamson interpretációja egyértelművé teszi, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia döntéshozói az egész kontinensre kiterjedő háború lehetőségével tisztában voltak. Az 1914. július 7-én tartott közös minisztertanácsi üléssel kapcsolatban négy körülményre hívja fel a figyelmet. Olvasatában a résztvevők számoltak a német támogatással, nem érezték úgy, hogy nyomás alatt cselekednének. A résztvevők számára meggyőző tények kapcsolták össze a merényletet Belgráddal, ennek megítélésében kivételt egyedül a magyar miniszterelnök jelentett. Williamson szerint az is fontos elemzési szempont lehet, hogy a beszélgetések az akkor még szövetséges Olaszországot teljesen ignorálták. Végül az orosz intervenció lehetőségét egyértelműen mérlegelték, arról ellenben nem cseréltek eszmét, vajon meg tudják-e győzni Oroszországot, hogy maradjon ki a konfliktusból. Az előző év októberi eseményei alapján Williamson egyébként is úgy látja, hogy a Monarchia német támogatás nélkül is elindította volna a háborút.⁴³ Az ultimátum elküldésénél a késlekedés oka Tisza személye volt, akit végül többek között saját minisztere, Burián gróf azzal az érveléssel győzt meg, hogy a szerb konfliktus megoldásának elodázása az erdélyi román agitációnak kedvezhet.⁴⁴

Fritz Fellner egyik tézise szerint a háború osztrák–magyar indításában a bécsi közös külügyminisztérium fiatal diplomatáinak – többek között Forgách János, a politikai szekció főnöke, ezáltal a közös minisztertanácsi ülések anyagának előkészítője, Alexander Musulin, az ultimátum készítője és Alexander Hoyos külügyminisztériumi kabinetfőnök, a közös külügyminiszter barátja – politikai döntései vitathatatlanul hozzájárultak a háború kirobbanásához. Mindannyian a századfordulón léptek diplomáciai szolgálatba, és részesei az 1906-tól külügyminiszter Alois Lexa von Aehrenthal által meghirdetett expanzív osztrák–magyar balkáni külpolitikának. A fiatal külügyminisztériumi generáció felelősségét Richard F. Hamilton és Holger H. Herwig amerikai történészek is elfogadják.

Az uralkodó felelősségénél még arra a körülményre hívták fel a figyelmet, hogy Ferenc József a külügyeket már 1906 és 1912 között Aehrenthal grófra delegálta, valamint a háborút megelőző négy és fél év folyamán megtartott mintegy harminckilenc közös minisztertanácsi ülések egyikén sem vett részt. 1913 októberre és 1914 júliusa között egyébként ritkán, csak három alkalommal ült össze a tanács.

42 Williamson, 1991. 190–216.

43 Uo. 197–199.

44 Uo. 200–203., 211.

Fontos tényező az alkotmányos helyzet értékelésében továbbá az, hogy 1913 júliustól felfüggesztették a cseh alkotmányt, 1914 márciusában az osztrák miniszterelnök pedig feloszlatta a Reichsratot. Az osztrák politikai közélet 1914 tavaszán tehát teljes holtpontra volt.⁴⁵ Idetartozik még, hogy 1912 decemberében a magyar parlament elfogadta a különleges intézkedésekről hozott törvényt – már az első Balkán-háború alatt.

McMeekin a háború kirobbantásában felelősséget viselő politikai döntéshozók körét kibővítette a szerb politikai vezetőkkel. A morális felelősség súlyozásánál nála első helyen a merénylő és az összeesküvésben részt vevő társai állnak.⁴⁶ Csatlakozva az angol-szász irodalomban a szerb felelősségről megfogalmazott konszenzushoz, biztos tényként kezeli, hogy magas beosztású szerb vezetők – beleértve Pašić miniszterelnököt – tudtak a merényletről, a miniszterelnök maga azt sem megakadályozni nem akarta, sem őszinte támogatást az osztrák felderítés számára nem adott. McMeekin Szerbia felelősségét a második helyen említi. A felelősség kérdésének hierarchiájában a harmadik hely az Osztrák–Magyar Monarchiának jut. A héják számára Conraddal és Berchtolddal az élen a szarajevói merénylet ürügyként szolgált a háború indításához. A *mi lett volna, ha* típusú megközelítésben persze felmerülhet olyan feltételezés, hogy ha Tisza István nem ellenkezett volna a válság elején, az Osztrák–Magyar Monarchia Belgrád gyors elfoglalásával hamarabb kész tények elé állíthatta volna Európát.⁴⁷ A magyar miniszterelnök politikáját viszont ő is azért tartja pozitívnak, mert így az ultimátum elküldésére csak négy héttel a merénylet után került sor. Függetlenül ezektől a körülményektől a történész olvasatában a magyar miniszterelnöknek a háború következményeiért közös felelősséget kell viselnie a többi döntéshozóval.⁴⁸ McMeekin úgy látja, hogy a legnagyobb személyes felelősség a közös külügyminisztert, Berchtold grófot terheli durva diplomáciai hibái, hazugságai és a német szövetséges félrevezetése miatt, mindezek a Monarchiát izolálták, Németországot pedig zavarba hozták. Legfrissebb munkája abban a tekintetben is egyedi, hogy a legfontosabb döntéshozók bemutatásánál személyes jellemrajzokat ad, felvázolja a társadalmi hátteret is, és a merényletre adott első, érzelmileg erősen áthatott reakciókat szintén bevonja a történeti elbeszélésbe.⁴⁹

Hasonló kritikai mélységgel és kiegyensúlyozott érvrendszerbe foglalva fogalmazza meg Németország és Oroszország felelősségét. Sőt Nagy-Britannia és Sir Edward Grey külügyminiszter esetében felveti a mulasztás lehetőségét, annak ellenére, hogy nem vitatja a parlamenti kormányzásnak a személyes mozgástért eleve leszűkítő tényezőjét.⁵⁰ A háborúba lépett országok hozzájárulásának megítélésében a had-

45 Hamilton–Herwig, 2004. 47–55.

46 McMeekin, 2014b. 482.

47 McMeekin hangsúlyozta munkájában, hogy a kontrafaktuális gondolkodást részesíti előnyben a konszenzusos történeti értelmezésekkel szemben. Az utóbbi szerinte elzárkózik a további érvektől. A *mi lett volna, ha* scenáriók mentén történő megközelítések jellemzik Luigi Albertini, Niall Ferguson, Michael Neiberg és Jack Beatty munkáit. McMeekin, 2014b. 537.

48 Uo. 484–485.

49 Uo. 48–75.

50 Uo. 491–493.

seregek mozgósítási idejének szempontja áll az első helyen McMeekin legfrissebb monográfiájában. Úgy érvel, hogy aki először mobilizált, az akarta és nyilatkozta ki először a háborúra való készségét. Mára bizonyított történeti tény, hogy Oroszország és Franciaország előbb mozgósított, mint Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia. Németország volt az utolsó ebben a tekintetben, amit a háborúval szembeni tartózkodásként értékel. Ennek ellenére McMeekin szerint mégis Berlin volt az agresszor, mert a semleges Belgium határait elsőként sértette meg.⁵¹

A felelősség kérdését Clark más megközelítésben vizsgálta. Kevésbé az okokat kutatta, sokkal inkább arra kereste a választ, hogyan kerülhetett sor a háborúra. A miértekre adott kategorikus magyarázatok – például az imperializmus, a nacionalizmus stb. – szerinte mind részei a történelemnek. A fő feladat azonban annak a bemutatása, hogy ezek a döntéshozatal láncolatában, a döntéshozók tudatosan mérlegelt opcióiban miként vezettek el a háború kitöréséhez. Clark nem javasolja a szakítást a felelősség kérdésének kutatásával. Sokkal inkább úgy gondolja, hogy a miértekre a válaszokat a folyamatok működésének, a döntési mechanizmusoknak a vizsgálatával kell megadni.

Például olyan kérdésekre kell keresni a választ, miként befolyásolta a döntéshozók világlátása döntéseiket. Hogyan hozhatóak összhangba a forrásokban jól kitapintható félelmek a megtapasztalt arroganciával? Vajon a külpolitikai helyzet értékelésekor látták a realitásokat a döntéshozók, vagy saját félelmeiket és vágyaikat vetítették ki ellenfeleikre? Clarkot a 2007-ben felvetett „valószínűtlen háború toposza” továbbgondolkodásra készítette.⁵² A történész szerint ez a megközelítés azért jó, mert számol a véletlen lehetőségével, vagyis azzal, hogy a háború nem a nemzetközi kapcsolatrendszer hosszú távú romlásának, hanem annak rövid távú működésképtelenségének következményeként is interpretálható.

A háborús nemzetiségi politika

A hosszú történeti folyamatok elemzése Clark munkájának jelentős részét teszi ki. Különösen szembeötlő ez a szerb nacionalizmus történetének bemutatásakor.⁵³ A nacionalizmus mint a háborúhoz vezető fő okok egyike ebben a legújabb munkában kiemelt figyelmet kapott.⁵⁴ A szerb nacionalizmus mentális térképének megrajzolásakor visszanyúlt egészen Ilija Garašanin 1844. évi memorandumáig.⁵⁵ Olvasatában tekintélytisztetletet nem ismerő politikai kultúrával, általános osztrákellenes beállítottsággal és politikai merényletekkel teli történelemmel van dolgunk. A szerb politikai kultúra 20. század eleji alakítói és hordozói egyrészt az 1903. évi királygyilkosságból kinövő, pretoriánus, konspiratív hálózatok képviselői voltak, akik eseté-

51 Uo. 498–499.

52 A valószínűtlen vagy elkerülhető háború toposzát vizsgálja: Afflerbach–Stevenson, 2007; Kiessling, 2002; valamint legújabb cikkében Afflerbach, 2014.

53 Clark, 2014. 24–54.

54 Hasonló igénnyel tárgyalja a témát Janz, 2013. 18–25.

55 Clark, 2014. 45–47.

ben a hatalmi harcban a hivatalos és nem hivatalos irredentizmus formái elválaszthatatlanul összemosódtak.

Az Osztrák–Magyar Monarchia ellenében nagyszerb célokat megfogalmazó eszme kalkulálhatatlan, kiszámíthatatlan módon terhelte az osztrák–magyar–szerb kapcsolatokat. A kialakult helyzet által generált politikai nyomást Nikola Pašić miniszterelnök nem tudta kezelni. Ennek okai között említi Clark a két utolsó Balkán-háború miatt aktuálissá vált pénzügyi és katonai feladatok kezelésének és a merénylet megakadályozásának képtelenségét. A szerb politikai kultúra részét képező elhallgatás, titkolózás, a lehetetlenségig, a cselekvőképtelenség határáig történő kitartás olyan tulajdonságok, amelyek egy krízis kezelésében csak hátrányokat hozhatnak, okozhatnak.⁵⁶

Az ausztrál történétíró elemzi a nacionalizmust az Osztrák–Magyar Monarchiában. Clark úgy értékeli, hogy még a magyar kormány is mutatott hajlandóságot politikája megváltoztatására 1914 elején, és a mi lett volna, ha megközelítést alkalmazva úgy fogalmazott, hogy ez az engedménypolitika előbb-utóbb elvezetett volna a nemzeti jogok átfogó rendezéséhez.⁵⁷ Clark azt sem látja bizonyítottnak, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia Boszniában elítélhető nemzeti politikát folytatott. Az oszmán uralommal összehasonlítva inkább úgy érzékelt, hogy nyugalom jellemezte a háború előtti korszakot. A kis engedmények és a folytonosság politikájának előnyös lépéseit emelte ki mind a közigazgatási, mind a gazdasági intézkedések területén. Az Oskar Potiorek által 1913-ban meghozott katonai kormányzati intézkedéseket az ultranacionalista szerb agresszióra adott válaszként értelmezte az ausztrál történész.⁵⁸ Szerb és osztrák–magyar viszonylatban a szerb politikai problematika túlhangsúlyozása nyilván vitákat fog generálni, amint ezt Alan Kramer kritikai állásfoglalásai is sejtetni engedik.⁵⁹

Clark a nacionalizmus kérdésének vizsgálatakor megértőbb, elnézőbb a Monarchia vonatkozásában. A legújabb nyugati történeti szintézisekben a Monarchián belüli nemzeti kérdéskör átfogó bemutatása egyébként is feltűnően hiányzik a centenáriumi irodalomból. A legtöbb munka Tomáš Masaryk és Edvard Beneš háború előtti és háború alatti – a Habsburg Monarchia egysége, majd felosztása melletti – kiállításával kívánja érzékeltetni a nemzetiségek viszonyát a multinacionális államalakulathoz. A Monarchia strukturális és hatalmi viszonyainak átalakítására született koncepciók változatai nem találhatók meg a szintézisek és tanulmányok narratíváiban.

A Monarchián belül a magyar fél nemzeti problémáit Samuel R. Williamson munkája elemzi a legbehatóbban.⁶⁰ Ő inkább az osztrák és a nemzeti

56 Uo. 98–99.

57 Uo. 107–09.

58 Uo. 111.

59 Kramer, 2014. 9–11. Kramer Clark azon állítását, miszerint Szerbia akarta a háborút, azzal kérdőjelezi meg, hogy a szerb hadsereg a két Balkán-háborút követően kimerült, maga a szerb állam rendkívül eladósodott volt, és politikai választások előtt állt. Az ír történész általánosan fogalmazva is úgy véli saját kutatási tapasztalatai alapján, hogy Ausztria–Magyarország szerepe kiemeltebb figyelmet kellene hogy kapjon az újabb angolszász kutatásokban.

60 Williamson, 1991. 21–29.

érveket tükrözi vissza, amelyek szerint a magyar nemzetiségi politika intoleráns és diszkriminatív volt. A történész a két fél közötti különbségeket hangsúlyozta, amikor arra utalt, hogy Bosznia-Hercegovinát leszámítva nem létezett közös nemzetiségi politika a birodalom két felében.⁶¹ A kérdés politikai kezelése Ausztriában az általános férfi választójog bevezetésével tűnt járhatónak, míg a Magyar Királyságban a politikai diszkrimináció és a hatalommegosztás készségének hiánya a kérdést kezelhetetlenné tette. Williamson kritikus Magyarország-képe abban a megfogalmazásban ragadható meg, miszerint a magyarok maguk is nemzetiségi problémát jelentettek a birodalom számára, mivel intoleranciával kezelték a magyarországi nemzetiségi igényeket.⁶² A parlamenti és közigazgatási reformok a gyakorlatban nem működtek, a trializmust pedig ellenségesen fogadták Budapesten – szólnak a szerző érvei. Konkrétumok nélkül ugyanakkor megemlítette, hogy a magyar közbeszéd részét képezték a svájci és amerikai mintára létrehozandó föderációs tervek, amelyek a politikai hatalom egyfajta vertikális megosztásával kívánták orvosolni a problémát.⁶³

Richard F. Hamilton és Holger H. Herwig az okokat kutató monográfiájuk bevezető részében kételyüket fejezték ki azzal kapcsolatban, vajon a nacionalizmus megfelelően magyarázható okot kínál-e a háború kirobbantásához. Mind a militarizmus és a darwinizmus, mind a nacionalizmus jelenségénél a legnagyobb kihívás az, hogy gyakorisága, intenzitása, valamint folyamat jellegük nehezen bizonyítható.⁶⁴ Ha a két történésznek abból a fő érvéből indulunk ki, miszerint minden döntést prominens személyek hoztak, okkal adódik az a felvetés, vajon a nemzeti-eszmék, nézetek, a nemzetiségi politikáról megfogalmazott állásfoglalások miként vannak jelen a politikai és katonai döntéshozók interakcióiban, a háború indításának érvrendszerében, és hogyan járulhattak hozzá a háborúhoz. Elnézve utalások formájában megjelennek ilyen mozzanatok, mint például McMeekin kötetében Conrad von Hötzendorf motivációival kapcsolatban.⁶⁵ Ennek a nézetrendszernek a szisztematikus feltárása azonban még nem történt meg.

Az Osztrák–Magyar Monarchia szükségszerű szétesésének tézise

Áttérve arra kérdésre, vajon miért fogadja el a nemzetközi történetírás jelentős része kész tényként az 1914 előtti Monarchia válságáról, hanyatlásáról rajzolt képet, érdemes kiemelnünk John Deak tanulmányát. Ő ugyanis nemcsak arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy az I. világháborúval és az Osztrák–Magyar Monarchiával kapcsolatos általános irodalom hiányos, valamint az általános szintézisek és a szak-

61 Uo. 22.

62 Uo. 26.

63 Uo.

64 Hamilton–Herwig, 2004. 47.

65 McMeekin, 2014. 61–62. Conrad kijelentésére alapozva a történész úgy interpretálja a szarajevói merényletet mint a Monarchia utolsó erőpróbáját, ahol ha háborút indít, megőrizheti egységét, ellenkező esetben Szerbia jó eséllyel fogja kiszakítani Bosznia-Hercegovinát, amivel egyben a nemzetállami átalakulás folyamatát indíthatja el.

tanulmányok narratívája között kommunikációs rés van, hanem arra is, hogy tarthatatlan az eddig uralkodó nézet, a hosszú, organikus felbomlás folyamatának tézise.⁶⁶ Szerinte hamis az a kép, amelyben a Monarchia idejét múlt, avítt, anakronisztikus államalakulat, amelynek szükségszerűen bekövetkezett a dezintegrációja. Deak szerint nem felel meg a tényeknek a modernizációra képtelen Osztrák–Magyar Monarchia történeti képe.

Ezzel együtt tény, hogy az I. világháborút és az Osztrák–Magyar Monarchiát értékelő szintézisekben a mai napig visszaköszön az angol háborús propagandán és az utódállamok politikai célokat szolgáló nemzeti historiográfiáján alapuló narratíva a Habsburgok hanyatló birodalmáról. A két világháború közötti első történész generáció – Henry Wickham Steed, Robert Seton-Watson, Namier B. Lewis, Jászi Oszkár – által kialakított Monarchia-kép a mai napig elevenen él a nagy összefoglaló angolszász munkákban.⁶⁷ Ezt a képet vette át és fejlesztette tovább a II. világháborút követően C. A. Macartney, Robert A. Kann, A. J. P. Taylor.⁶⁸ Deak azt is aprólékosan leírja, hogy ezek a történeti munkák milyen formában köszönnek vissza a mai munkákban, néhány anakronisztikus jelzőt még maga McMeekin is használt a Monarchiával kapcsolatos értékelésében.⁶⁹

Clark fentiekben elemzett monográfiáját Deak ezzel a szemlélettel történő gyökeres szakításként fogja fel. A clarki Monarchia-kép szerint a júliusi válság nem egy letűnt k. u. k. éra hattyúdala, a dualista államalakulat nem egy modernizációra képtelen birodalom, hanem jelentős gazdasággal rendelkező állam. A kiegyezéses politikai rendszer a maga összetettsége ellenére is működött, mi több, a nemzetiségek 1914-ben több előnyt, mint hátrányt láttak a birodalomban.⁷⁰ Deak saját kutatásaival az osztrák–magyar államépítés folyamatának és az állami bürokrácia működésének vizsgálatával kísérletet tesz a hagyományos I. világháborús és a modern Habsburg-történetírás integrálására.⁷¹ Reményei szerint bizonyítani tudja azt a tézisé, miszerint egy egészséges, robusztus Osztrák–Magyar Monarchia lépett be a háborúba, amely háború azonban a pusztulásához vezetett. Véleménye szerint többféle hozadéka lehet a nemzetiségi kompromisszumok további vizsgálatának, valamint a felső szintű diplomata és katonai körök képviselőin túl az alacsonyabb minisztériumi szinteken uralkodó nézetek, hangulatok, szemléletek feltárásának. Ez a felső szintű vezetésre jellemző pesszimizmuskép árnyalásához, esetleges módosításához járulhat hozzá. Nem mellékes továbbá, hogy ez az új szemléletmód Deak szerint egyben elvezethet az európai szupranacionális állameszme, a többnemzeti-ségű politikai állami lét eszméjének történeti rehabilitálásához.⁷²

66 Kivételt természetesen itt is említhetünk. A teljesség igénye nélkül példaként felhozhatóak Deák István munkái, aki szintén szakított a „hanyatláselmélettel”. Deak, I., 1994.

67 Deak, J., 2014. 338–342.; Steed, 1936 (a Bristol Egyetemen tartott előadás írott változata); Seton-Watson, 1926; Namier, 1921; Jászi, 1929.

68 Deak, J., 2014. 348–357.; Macartney, 1969; Kann, 1974; Taylor, 1948.

69 Strachan, 2001; Stevenson, 2004; Fromkin, 2005; Stone, 2009; Emmerson, 2013.

70 Deak, J., 2014. 357.

71 Deak, J., 2015.

72 Deak, J., 2014. 361–380.

Összegzés

A háborúhoz vezető okokról szóló vita mai állását összegezve megállapítható: a hidegháború utáni korszakban mára a vita örvendetes módon elvesztette politikai töltetét, nem jellemzi a túlfűtöttség és a vélemények polarizáltsága. A II. világháborút követő időszakban mélyreható elemzések tárgyát képező magyarázatok ma már elégtelenek a kutatók számára. A szövetségi rendszerekből adódó kötelezettség érvét azért vitatják, mert az Osztrák–Magyar Monarchiát Szerbia részéről közvetlen támadás nem érte. A Monarchia és a Német Császárság között 1879. október 7-én megkötött védelmi szövetség azt mondta ki, ha bármelyik nagyhatalmat Oroszország részéről támadás éri, egymásnak katonai segítséget nyújtanak. Németországot tehát a híres biankó csekk „kiállítására” 1914. július 5-én semmilyen szerződés nem kötelezte.⁷³

Az imperializmus az Osztrák–Magyar Monarchia esetében is nehezen bizonyítható. Bár 1912–1914 között néhány politikai vezető – elsősorban Leopold Berchtold – rendelkezett ilyen elképzelésekkel Anatólia vonatkozásában, a Monarchia kereskedelmi körei azonban érdektelenséget tanúsítottak. Ez inkább egy presztízsprojekt szerepét töltötte be.⁷⁴ Az üzleti körök döntéshozatalban játszott szerepét az Osztrák–Magyar Monarchia esetében a mai angolszász szakirodalomban nem látják bizonyítottnak. A bankárok többségükben pacifistáknak tekinthetők, nem rendelkeztek befolyással a külügyminisztérium arisztokratikus döntéshozói-ra. A hivatalos forrásdokumentumok szerint konzultáció nem volt közöttük. A pénzügyi körök szerepe 1914 júliusának eseményei alakításában szintén nem mutatható ki.⁷⁵ A militarizmus esetében a differenciálás rendkívül ajánlatos a téma kutatásában mély ismeretekkel rendelkező történészek szerint. Németország tengerészeti fejlesztése ugyan vitathatatlanul nyomós érv lehet, financiai problémákkal mégis minden nagyhatalom egyformán küzdött. A Monarchia – Oroszországhoz hasonlóan – például az egy főre eső kiadások tekintetében a brit és a német kiadások kevesebb mint harmadát költötte a hadseregre, a magyar döntések pedig folyamatosan hátráltatták a hadsereg modernizációját.⁷⁶

Az Osztrák–Magyar Monarchia politikai és katonai döntéshozatalának vizsgálata alapján ma már konszenzus alakult ki arról, hogy a közös osztrák–magyar külügyminisztérium fiatal generációjának képviselői határozott szándékkal léptek a háborúba Szerbia ellen a korábbi sikertelen bel- és külpolitikai törekvések ellensúlyozása érdekében. A politikai fatalizmus bizonyítására Burián István gróf naplóbejegyzései kínálnak adalékot, a katonai felelőtlenség alátámasztására pedig Conrad von Hötzendorf tábornok megnyilvánulásai alkalmasak.⁷⁷ A felelősség kérdésének megítélésében ma már a vita a felelősség megosztásának mértékéről folyik, itt to-

73 Hamilton–Herwig, 2003. 17.

74 Uo. 29.

75 Hamilton, 2003. 484–485.

76 Hamilton–Herwig, 2003. 30–31. Ennek ellenére Peter Hart szerint a nehéztüzérség esetében a legnagyobb fejlesztéseket éppen a Monarchia hajtotta végre. Hart, 2014. 83.

77 Kronenbitter, 1996. 185.

vábbi kutatásokat igényel annak megállapítása, hogy az osztrák–magyar és a német katonai, politikai döntéseket mennyire összhangban hozták meg, vagy pedig önálló érdekek alapján születtek.

A legújabb történeti feldolgozások között Christopher Clark monográfiája arra is jó példával szolgál, hogyan lehet elmozdulni a személyes felelősség és a „fekete bárány” megközelítéstől, és hogyan lehet a hangsúlyt egy krízis komplexitására helyezni, még akkor is, ha ez több kérdést vet fel, mint amennyi választ kínál. Clark szerint az 1914. évi júliusi válság összetettsége egyrészt a nemzetközi politikai rendszer gyors változásaiban, másrészt a belpolitikai hatalmi viszonyok képlékenységében rejlett.⁷⁸ Clark azt tapasztalta kutatásai során, hogy a Fischer-tézis finomított változata a mai napig jelen van a németek háborúba lépésének okait vizsgáló tanulmányokban. A felelősség okait kutató vállalkozás azért is problematikus számára, mert előítéletek megfogalmazását eredményezheti, és értelmetlen kérdések egész sorát hozza magával, ráadásul korlátoz az ítéletalkotásban. A felelősséget kutató mindig abból indul ki, hogy a döntéshozók konkrét tervek és elképzelések nyomán hozzák meg döntéseiket. Az ausztrál történész ezzel az érveléssel nem kívánja ki-sebbiteni a háborúba lépő országok politikusainál jól megtapasztalható harcias, imperialista, paranoiás reakciókat, törekvéseket, de úgy gondolja, hogy a háborúhoz vezető válság egy közös, európai politikai kultúra következménye volt.⁷⁹

Annika Mombauer legfrissebb tanulmányában Clarkkal ellentétben amellett állt ki, hogy a történészek továbbra is bátran fejtsek ki álláspontjukat a háborús felelősség kérdésében. A jelenleg folyó vita ugyanis véleménye szerint nemcsak az I. világháborúhoz vezető okokról szól, hanem egyben érinti Németország II. világháborús felelősségét is. Mombauer úgy látja, hogy Clark „alvajárók” metaforája félrevezető lehet, és azt sugallja, hogy Németország nem visel felelősséget a háború kirobbantásában. Mombauer azok közé a történészek közé számítható, akik úgy érvelnek, hogy számos forrással bizonyítható Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia kormányainak felelőssége. Ezek fényében az újabb vitákban nem látja megalapozottnak a két háború közötti apologetikus törekvésekre emlékeztető mai érveléseket.⁸⁰

Ami az Osztrák–Magyar Monarchia háborús szerepéről és a háború Monarchiát érintő következményeiről alkotott történeti értékeléseket illeti, általában elmondható, hogy a politikai és stratégiai hibákat emelik ki elsősorban a feldolgozások. A hadtörténet területén otthonosan mozgó történészek nem mennek el szó nélkül Conrad hazardírozó lépései, dupla vagy semmi típusú stratégiai döntései mellett, és Snyderhez hasonlóan hangsúlyozzák az éhezéstől kontrollálhatatlanná

78 Clark, 2014. 710–712. A nemzetközi politikai rendszer gyors változásai között említést tett az albán állam létrehozásáról, a Fekete-tengeren folyó oszmán–orosz vetélkedésről és a Szófia helyett Belgrádot előnyben részesítő orosz külpolitikai irányváltásról. A belpolitikai helyzetek képlékenységére hozott példái: Poincaré francia köztársasági elnök bizonytalan hatalmi pozíciója és szövetségi politikája, Sir Edward Grey angol külügyminiszter küzdelme a radikális liberálisokkal, illetve az orosz miniszterelnök lecserelése egy a hadsereg túlzott befolyása alatt álló, gyenge miniszterelnökre, Ivan Goremikinre. Ezek a helyzetek gyakran hordoztak kétértelmű vagy nehezen értelmezhető politikai üzeneteket.

79 Uo. 715–717.

80 Mombauer, 2014. 322–323.

váló hadsereg szétesésének problémáját, a rossz politikai döntések és a hátország teljes gazdasági életképtelensége mellett.⁸¹ John Lukacs a döntéshozatali tévedések okait a rövid kabinetháborúk korából származó történelmi ismeretekben vélte felfedezni, amelyek egy népek közötti háborúvá szélesedett összecsapásban a konfliktuskezelésben már nem bizonyultak elegendőnek.⁸²

A német nyelvű I. világháborús enciklopédia számára Manfred Rauchensteiner készítette el az Osztrák–Magyar Monarchiával kapcsolatos tanulmányt.⁸³ A témában sok publikációval rendelkező osztrák történész az I. világháború csataeseményeire, a fontosabb belpolitikai fordulatok, valamint az osztrák–magyar békekezdeményezések dinamikájára épített elbeszélése a katonai túlhatalom által irányított Monarchia-képet villantja fel, ahol a békekezdeményezések⁸⁴ ellenére sem sikerült a birodalom integritásának megőrzése. Rauchensteiner úgy látja, hogy az osztrák–magyar döntéshozók bizonyosan nem akarták az európai háborút. A Szerbiának adott hadüzenet által kiváltott reakciók esetében csak a lelkesedés hangjairól tesz említést, a félelmek, a könnyek, a bankbetétek kivonása, az élelmiszer-felhalmozás, azaz a hangtalan tömegek véleménye, reakciói nem jelennek meg áttekintésében. Olvasatában a kényszerintézkedéseket a nemzetiségek is egyöntetűen fogadták. A politikai vezetés inaktív, kivéve Tisza Istvánt, aki viszont állandóan a magyar érdekek védelmében hallatja hangját. I. Károly és a hadsereg konfliktusa a katonai sikerek és kudarcok lépésről lépésre történő bemutatása mellett jól érzékelhető. Nyilvánvalóvá teszi az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének okait, mégis a kettős monarchia dezintegrációját inkább politikai, mint katonai következményként értelmezi, magyarázatában a hadsereg szétesése és a belpolitika negatív értelmű polarizálódása egymást felerősítve vezettek a szakadékba.

Az őskatasztrófa „eredményeinek” összegzésére Wolfdieter Bihl krónikát, adatokat és tényeket felvonultató kötete tett kísérletet.⁸⁵ Ezek: milliók traumatizációja, az európai politikai, gazdasági, kulturális élet összeomlása a természettudományok, a haditechnika, a vegyipar robbanásszerű fejlődése mellett. Az európai politikai rendszerek teljes átalakulása – a birodalmak széthullása, a nemzetállamok létrejötte nyomán – egyben az uralkodó elit teljes kicserélődését is eredményezte. Tömeghalál a frontokon, elnyomorodás a hátországokban – a következmények orvoslása rendkívül hosszú időt vett igénybe. Mégis a békerendszer hiányosságai, egyoldalúságai ellenére jövőbe mutató reményeket táplálhatott Európa: a Népszövetség, a demokrácia, a szabad kereskedelem és a leszerelés vágyott megvalósításával.⁸⁶ A 20. századi diktatúrák hatalomra kerülése ezeket a katasztrófa után felcsillanó reményeket egyértelműen szétfoszlatta. A Berta von Suttner, született Kinsky

81 Herwig, 2014. 79., 356.

82 Lukacs, 2014. 25.

83 Rauchensteiner, 2009.

84 A legújabb szakirodalomban a békekezdeményezéseket kiemelő feldolgozásra jó példa még: Mulligan, 2014. 86. Berchtoldra hivatkozva Mulligan arra hívja fel a figyelmet, hogy Ausztria saját magáról alkotott képe szerint európai küldetése nem áll másban, mint a béke biztosítása különböző nemzetiségei és etnikai csoportjai között. A paradoxon itt is abban rejlik, hogy a békéért mentek a háborúba.

85 Bihl, 2010.

86 Uo. 301–302.

grófnő által vizionált szakadékból rövid távon kiemelkedett Európa,⁸⁷ a riezleri száz év rabszolgaságának jóslata⁸⁸ viszont közelebb állt a diktatúrák 20. századi eszmei valóságához.

A deaki helyzetértékelés gondolatmenetét követve örömteli jelenségként utalhatunk arra, hogy az elmúlt harminc–negyven év gazdaságtörténeti kutatásainak eredményei a szaktanulmányok révén ma már a szintézisekben is jelen vannak.⁸⁹ Az Osztrák–Magyar Monarchia dinamikus gazdasági növekedését alátámasztó tanulmányok a modernizációra képes államalakulat képét jelenítik meg Clark narratívájában.⁹⁰ A Tisza István és Burián István I. világháborús politikai ténykedéséről írt tudományos megállapítások szintén visszaköszönnek a mai nyugati szakirodalomban, jobbra azonban csak ezé a két csúcsvezetőé. Ugyanakkor a Monarchia megújulási képességét bizonyító, átalakítási koncepciók, tervek – leszámítva Edvard Beneš és Tomáš G. Masaryk, valamint Ferenc Ferdinánd trónörökös elképzeléseit – nem szerepelnek, az ezekről született gazdag szakirodalom nem került át a legújabb monográfiákba.

A dualista monarchia két országrészének kiegyensúlyozott történeti reprezentációjáról huszonöt évvel a hidegháború lezárását követően még nem beszélhetünk. A hosszú ideig leeresztett politikai vasfüggöny és a marxista történetírás ideológiai és persze nyelvi korlátai, a ma már magától értetődő együttműködési lehetőségek hosszú évtizedeket meghatározó hiánya miatt a magyar történetírás eredményei csak csekély mértékben épültek be a nemzetközi világháborús kutatásokba. A hidegháború évtizedeinek alaphelyzete nyilván jobban kedvezett az osztrák historiográfiának, kutatási eredményei széles körű, nyugati befogadásának. Végezetül úgy gondolom, hogy az osztrák–magyar multinacionális államalakulat snyderi értelemben megfogalmazott semleges elitjének kérdése, történeti vizsgálatának lehetőségei, magának a fogalomnak az értelmezése érdemes a továbbgondolásra.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Afflerbach

2014 Afflerbach, Holger: Der Topos vom unwahrscheinlichen Krieg in Europa vor 1914. In: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 65. (2014) 5–6. sz. 284–302.

87 Hamann, 2009. 471. Bertha von Suttner: *Rüstung und Überrüstung* című, 1909 áprilisában megjelent röpiratában az európai politikát a szakadékból vezető útként írta le.

88 Herwig, 2014. 419. Kurt Riezler Theobald von Bethmann Hollweg német birodalmi kancellár (1909–1917) tanácsadója, a német birodalmi kancellária tanácsosa (1909–1914) 1918 októberében, látva a világháború elvesztését és következményeit, száz év rabszolgaságot vizionált Németország számára.

89 Clark, 2014. 100–165. Robert Musil parafrázeálva az Osztrák–Magyar Monarchiával foglalkozó rész a *Tulajdonságok nélküli birodalom* címet kapta.

90 Uo. 740.

Afflerbach–Stevenson

2007 *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914*. Eds.: Afflerbach, Holger–Stevenson, David. New York–Oxford, 2007.

Albertini

1965–1967 Albertini, Luigi: *The Origins of the War 1914*. I–III. Oxford, 1965–1967.

Bihl

2010 Bihl, Wolfdieter: *Der Erste Weltkrieg 1914–1918. Chronik – Daten – Fakten*. Wien–Köln–Weimar, 2010.

Bittner–Übersberger

1930 *Österreich–Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch–Ungarischen Ministeriums des Ausseren*. Hrsg. v. Bittner, Ludwig–Übersberger, Hans. Wien, 1930.

Clark

2014 Clark, Christopher: *Die Schlafwandler. Wie Europa in den Ersten Weltkrieg zog*. München, 2014.

Cornelissen

2014 Cornelissen, Christoph: „Oh! What a Lovely War!“ Zum Forschungsertrag und zu den Tendenzen ausgewählter Neuerscheinungen über den Ersten Weltkrieg. In: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 65. (2014) 5–6. sz. 269–283.

Deak, I.

1994 Deak, Istvan: *The Fall of Austria–Hungary. Peace, Stability and Legitimacy*. In: *The Fall of Great Powers. Peace, Stability and Legitimacy*. Ed.: Lundestad, Geir. New York, 1994. 81–102.

Deak, J.

2014 Deak, John: *The Great War and the Forgotten Realm. The Habsburg Monarchy and the First World War*. In: *The Journal of Modern History* (University of Chicago), 86. (2014) 2. sz. 336–380.

2015 Deak, John: *Forging a Multinational State: State Making in Imperial Austria from the Enlightenment to the First World War*. Stanford, 2015.

Emmerson

2013 Emmerson, Charles: *1913. In Search of the World before the Great War*. New York, 2013.

Fay

1928 Fay, Sidney B.: *The Origins of the World War*. I–II. Northampton, 1928.

Fellner

1995a Fellner, Fritz: *Austria–Hungary*. In: *Decisions for War. 1914*. Ed.: Wilson, M. Keith. London, 1995. 9–25.

1995b Fellner, Fritz: *Die Mission Hoyos*. In: *Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882–1919*. Hrsg. v. Maschl, Heidrun–Mazohl–Wallnig, Brigitte. Wien, 1995. 112–141.

Fischer

1961 Fischer, Fritz: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Düsseldorf, 1961. (Reprint 2013.)

Fromkin

2005 Fromkin, David: *Europe's Last Summer. Who Started the Great War?* New York, 2005.

Glatz

2014 Glatz Ferenc: Európa Nagy Háborúja és az új világrend kialakulása. Vitaindító kérdések, historiográfiai megjegyzések. In: *Európai testvérháború 1914–1918*. Szerk.: Markó György–Schmidt Mária. Bp., 2014. 19–41.

Gleise von Horstenau–Kieszling

1931–1938 *Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918*. Bd. 1–7. Hrsg. v. Gleise von Horstenau, Edmund–Kieszling, Rudolf. Wien, 1931–1938.

Geiss

1965 Geiss, Imanuel: *Juli 1914. Die europäische Krise und der Ausbruch des Ersten Weltkrieges*. München, 1965.

Gross

2014 Gross, Gerhard P.: Annäherung an die Urkatastrophe. Das Bild des Kriegsausbruchs 1914 von Fritz Fischer bis heute. In: *Frontwechsel. Österreich–Ungarns „Grosser Krieg“ im Vergleich*. Hrsg. v. Dornik, Wolfram–Walleczek-Fritz, Julia–Wedrac, Stefan. Wien–Köln–Weimar, 2014. 19–35.

Hamann

2009 Hamann, Brigitte: *Bertha von Suttner. Ein Leben für den Frieden*. München–Zürich, 2009.

Hamilton

2003 Hamilton, Richard F.: On the Origins of the Catastrophe. In: *The Origins of World War I*. Eds.: Hamilton, Richard F.–Herwig, Holger H. Cambridge, 2003. 469–506.

Hamilton–Herwig

2003 *The Origins of World War I*. Eds.: Hamilton, Richard F.–Herwig, Holger H. Cambridge, 2003.

2004 *Decisions for War 1914–1917*. Eds.: Hamilton, Richard F.–Herwig, Holger H. Cambridge, 2004.

Hart

2014 Hart, Peter: *The Great War 1914–1918*. London, 2014.

Herwig

2014 Herwig, Holger H.: *The First World War. Germany and Austria–Hungary 1914–1918*. London, 2014.

Janz

2013 Janz, Oliver: *Der grosse Krieg*. Frankfurt am Main, 2013.

Jászi

1929 Jászi, Oszkár: *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago, 1929.

Kann

1974 Kann, Robert A.: *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*. Berkeley, 1974.

Kennan

1979 Kennan, George F.: *The Decline of Bismarck's European Order. Franco–Russian Relations 1875–1890*. New York, 1979.

Kiessling

2002 Kiessling, Friedrich: *Gegen den „grossen Krieg“? Entspannung in den internationalen Beziehungen 1911–1914*. München, 2002.

Komjáthy

1966 *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (1914–1918)*. Hrsg. v. Komjáthy, Miklós. Bp., 1966.

Kramer

2014 Kramer, Alan: Recent Historiography of the First World War. I–II. In: *Journal of Modern European History*, 12. (2014) 1. sz. 5–27., 2. sz. 155–174.

Kreis

2014 Kreis, Georg: *Insel der unsicheren Geborgenheit. Die Schweiz in den Kriegsjahren 1914–1918*. Zürich, 2014.

Kronenbitter

1996 Kronenbitter, Günther: „Nur los lassen“. Österreich–Ungarn und der Wille zum Krieg. In: *Lange und kurze Wege in den Ersten Weltkrieg. Vier Augsburger Beiträge zur Kriegsursachenforschung*. Hrsg. v. Burkhardt, Johannes–Becker, Josef–Förster, Stig–Kronenbitter, Günther. München, 1996. (Schriften der Philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg, 49.) 159–187.

Krumeich

2014 Krumeich, Gerd: *Juli 1914. Eine Bilanz*. Paderborn, 2014.

Leslie

1988 Leslie, John: Österreich–Ungarn vor dem Kriegsausbruch. Der Ballhausplatz in Wien im Juli 1914 aus der Sicht eines österreichisch–ungarischen Diplomaten. In: *Deutschland und Europa in der Neuzeit. Festschrift für Karl Otmar Freiherr von Aretin zum 65. Geburtstag*. Hrsg. v. Melville, Ralph–Scharf, Claus–Vogt, Martin–Wengenroth, Ulrich. Stuttgart, 1988. 661–683.

Lukacs

2014 Lukacs, John: *A huszadik század rövid története*. Bp., 2014.

Macartney

1969 Macartney, Carlile. A.: *The Habsburg Empire 1790–1918*. New York, 1969.

May–Williamson

2007 May, Ernest R.–Williamson, Samuel R.: An Identity of Opinions. Historians and July 1914. In: *The Journal of Modern History*, 79. (2007) 2. sz. 335–387.

McMeekin

2014a McMeekin, Sean: Az oszmán örökösödési háború. In: *Európai testvérháború 1914–1918*. Szerk.: Markó György–Schmidt Mária. Bp., 2014. 105–111.

2014b McMeekin, Sean: *Juli 1914. Der Countdown in den Krieg*. Berlin, 2014.

2014c McMeekin, Sean: *Russlands Weg in den Krieg. Der Erste Weltkrieg – Ursprung der Jahrhundertkatastrophe*. Berlin, 2014.

Mombauer

2002 Mombauer, Annika: *The Origins of the First World War. Controversies and Consensus*. London, 2002.

2014 Mombauer, Annika: Der hundertjährige Krieg um die Kriegsschuld. In: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 65. (2014) 5–6. sz. 303–337.

Mulligan

2014 Mulligan, William: *The Great War for Peace*. New Haven, 2014.

Namier

1921 Namier, B. Lewis: *The Downfall of the Habsburg Monarchy*. London, 1921.

Németh

2007 Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945*. I. köt. Összegzés és dokumentumok. Bp., 2007.

Rauchensteiner

2009 Rauchensteiner, Manfred: Österreich–Ungarn. In: *Enzyklopaedie Erster Weltkrieg*. Hrsg. v. Hirschfeld, Gerhard–Krumeich, Gerd–Renz, Irina. Paderborn, 2009. 64–86.

Renouvin

1925 Renouvin, Pierre: *Les origines immédiates de la guerre*. Paris, 1925.

Schindler

2003 Schindler, John R.: Austria–Hungary. In: *Researching World War I. A Handbook*. Eds.: Higham, Robin–Showalter, Dennis E. London, 2003. 129–148.

Schmitt

1930 Schmitt, Bernadotte E.: *The Coming of the War 1914*. I–II. Chicago, 1930.

Seton-Watson

1926 Seton-Watson, Robert: *Sarajevo. A Study in the Origins of the Great War*. London, 1926.

Showalter

2003 Showalter, Dennis E.: Origins. In: *Researching World War I. A Handbook*. Eds.: Higham, Robin–Showalter, Dennis E. London, 2003. 1–21.

Snyder

2013 Snyder, Timothy: Integration, Gegenintegration, Desintegration. Was das Habsburgerreich zusammenhielt, warum es zerfiel und was die EU daraus lernen kann? In: *Neue Zürcher Zeitung* (Internationale Ausgabe), 233. (2013) 297. sz. (2013. december 21.) 25–26.

Steed

1936 Steed, Henry W.: *The Doom of the Hapsburgs*. London, 1936.

Stevenson

2004 Stevenson, David: *Cataclysm. The First World War as Political Tragedy*. New York, 2004.

Stone

2009 Stone, Norman: *World War I*. New York, 2009.

Strachan

2001 Strachan, Hew: *The First World War*. Oxford, 2001.

Taylor

1948 Taylor, A. J. P.: *The Habsburg Monarchy 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria–Hungary*. London, 1948.

Tunstall

2003 Tunstall, Graydon A. Jr.: Austria–Hungary. In: *The Origins of World War I*. Eds.: Hamilton, Richard F.–Herwig, Holger H. Cambridge, 2003. 112–149.

Weinrich

2013 Weinrich, Arndt: „Grosser Krieg“, grosse Ursachen? Aktuelle Forschungen zu den Ursachen des Ersten Weltkrieges. In: *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, 40. (2013) 233–252.

Williamson

1991 Williamson, Samuel R. Jr.: Vienna and the July Crisis. In: Uő: *Austria–Hungary and the Origins of the First World War*. New York, 1991. 190–216.

Winter–Prost

2005 Winter, Jay–Prost, Antoine: *The Great War in History. Debates and Controversies. 1914 to the Present*. Cambridge, 2005.

Zeidler

2003 *Trianon*. Szerk.: Zeidler Miklós. Bp., 2003. (Nemzet és Emlékezet, 2.)

ENIKŐ GYARMATI

AUSTRIA–HUNGARY IN THE FIRST WORLD WAR – IN THE RECENT ENGLISH LANGUAGE SCHOLARY LITERATURE

The recent English and German historical literature about the role of Austria–Hungary in the First World War is reviewed by the present paper. In the first year of the centenary this work attempts to summarize the interpretations of the origins of the war, to highlight some notions about the historical responsibility between the belligerent countries, last but not least to enlarge upon the so called thesis of decline of the Dual Monarchy.

Special attention is paid to the historical literature published in the last twenty to twenty five years including the newest hotly debated monographs from the last two–three years as well. As for the origins of the war, not only the long-term origins such as the contractual obligations of the alliances, militarism, imperialism and nationalism, but the short-term causes like the role of press, the deficiencies of the international relations, the coterie of decision makers are evaluated. The events and decisions of the July Crisis 1914 are also in the focus of the study.

According to some historians the thesis of the long, organic decline of the Habsburg Monarchy is to be revisited. Until now the historical picture of an anachronistic multinational polity has been transferred by the general treatments in the English literature, although recent research carried out during the last thirty to forty years in many respects altered this old view. Consequently, the communication gap between historical syntheses and the results of special studies from different fields of historical disciplines is high time to be closed on the centenary of this seminal catastrophe of the 20th century.

CONTENTS

The Great War's Interpretations in Regional Approach (László Szarka)	165

Studies

László Szarka: From Multi-national Empires to Multi-ethnic Nation States: State-Building Nationalism in East-Central European Countries during the First World War	171
Enikő Gyarmati: Austria–Hungary in the First World War – in the Recent English Language Scholarly Literature	193
Mile Bjelajac: The Role of Serbia in the Current Historical Debates on the Origins of the First World War	217
Ágnes Ózer: Nothing New in Serbia: The Assessment of the First World War and the Reception of the Newest Foreign Literature in Serbia	241
Barna Ábrahám: The International Dimension of the Slovak Question during the First World War	257
László Kürti: Identity and Propaganda in the Art of Miltiades Manno at the Time of the First World War	289
Gabriela Dudeková: Family and Survival Strategies during the First World War: Long-term Changes in the Slovak Society	311

Book Reviews

Kokugaku in Meiji-period Japan: The Emergence of the Modern Japanese National Consciousness (Ildikó Farkas)	333
The Image of Balkan Wars in the Recent French Literature (Gábor Demeter)	338
The Role of the Albanian Storm Centre in the Outbreak of the First World War (Gábor Demeter)	341

SZERZŐINK

Ábrahám Barna, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Bjelajac, Mile, a történettudomány doktora, tudományos tanácsadó, igazgató, Institut za noviju istoriju Srbije (Szerbiai Modern Kori Történeti Intézet), Belgrád • Demeter Gábor, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Dudeková, Gabriela, PhD, tudományos főmunkatárs, Historický ústav SAV (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet), Pozsony • Farkas Ildikó, PhD, tudományos munkatárs, egyetemi docens, MTA BTK Történettudományi Intézet, Károli Gáspár Református Egyetem • Gyarmati Enikő, doktorandusz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger • Kürti László, habilitált egyetemi tanár, Miskolci Egyetem BTK • Ózer Ágnes, a történettudomány doktora, múzeumi tanácsos, igazgató, Muzej Vojvodine (Vajdasági Múzeum), Újvidék • Szarka László, kandidátus, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap